

ARKADIUSZ M. STASIAK

WADY SENATU RZECZYPOSPOLITEJ W WYKŁADNI ANTONIEGO POPŁAWSKIEGO

Dorobek intelektualny Antoniego Popławskiego nie jest zbiorem obszernym, a na dodatek jest obciążony opinią twórczości będącej w dużej mierze trawestacją prac powstałych na zachodzie Europy, szczególnie we Francji. Najważniejszym dziełem Popławskiego pozostaje jego pierwsza duża praca *Zbiór niektórych materii politycznych* z 1774 r. Dzięki uznaniu, jakie traktat ten przyniósł autorowi, Popławski otrzymał katedrę praw natury i prawa narodów na odnowionym Uniwersytecie Krakowskim. Do roku 1795, to jest do końca piastowania funkcji akademickiej, Popławski głosił wykłady oparte na pierwszym swoim dziele i pisał jedynie drobniejsze prace o znaczeniu wyraźnie mniejszym niż debiutancki *Zbiór niektórych materii politycznych*. Rozminięcie się wielkich nadziei na owoce pracy intelektualnej Popławskiego z rzeczywistymi jej mizernymi efektami stało się podstawą do czynionych mu publicznych zarzutów z powodu beczynności twórczej (Chamcówna 243). Wydaje się, że analizując tak nierozległe zagadnienie, jak tytułowe wady senatu Rzeczypospolitej opisane w pracach Popławskiego, można podjąć próbę odpowiedzi na pytanie o to, czy wykładnia ta jest koherentna, czy też ma charakter trawestacji? Naturalnie nie rozstrzygając przy tym pytania, czy Antoni Popławski był jedynie kompilatorem, czy też oryginalnym twórcą.

W tekście oprócz *Zbioru niektórych materii politycznych* wykorzystałem także dwie inne prace Antoniego Popławskiego. Przedstawiony Komisji Edukacji Narodowej w imieniu zakonu pijarów memoriał *O rozporządzeniu i wydoskonaleniu edukacji obywatelskiej*, projekt sporządzony w roku 1774, a wydany

Dr hab. ARKADIUSZ STASIAK, prof. KUL – Instytut Historii, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: arcus@kul.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1828-8199>.

Dr hab. ARKADIUSZ STASIAK, prof. KUL – Institute of History, The John Paul II Catholic University of Lublin; address for correspondence: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: arcus@kul.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1828-8199>.

rok później, oraz *Moralną naukę dla szkół narodowych*, wydaną pierwotnie w 1778 r. W artykule korzystam z wydania drugiego tego dziełka, zmienionego i podzielonego na dwa odrębne tomy, a opublikowanego w roku 1785.

Badacze rzadko sięgali po prace Antoniego Popławskiego. Jedynym autorem, który w sposób systematyczny analizował i opisał jego myśl, jest Marek Błaszke. Autor ten poświęcił Popławskiemu dwa odrębne teksty, opublikowane pod koniec lat 90. ubiegłego wieku. Pierwszy, obszerny artykuł *Antoni Popławski. Fizjokratyczna wizja jednostki i społeczeństwa*, opublikowany w „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” dotyczy filozoficznych założeń w pracach polskiego fizjokraty, jak został w tekście określony Popławski. Artykuł ten powstał w oparciu o wspomnianą już pracę Popławskiego *Moralna nauka dla szkół narodowych*. Drugi z analitycznych tekstów z końca XX wieku – *Sylwetka człowieka i obywatela w podręcznikach Komisji Edukacji Narodowej Antoniego Popławskiego „O rozporządzeniu i wydoskonaleniu edukacji obywatelskiej projekt...”*, jest analizą zagadnienia zamieszczonego w tytule dzieła Popławskiego – to jest moralności oraz wartości politycznych. Żaden zatem z wymienionych artykułów nie poddaje systematycznej analizie źródła dla mnie głównego, to jest *Zbioru niektórych materii politycznych*. W innych pracach badawczych teksty Popławskiego traktowane są w sposób mniej systematyczny, a osoba ich autora przywoływana jest dla porównania z głównymi kreatorami polskiej myśli oświeceniowej (Opatek; Stasiewicz-Jasiukowa; Lityńska 171-182) lub analiza w nich zawarta odnosi się do problematyki odległej od teorii politycznej (Fujak 183-196; Błaszke, „Edukacja permanentna” 47-53).

Jeżeli przyjąć za Markiem Błaszke określenie poglądów Antoniego Popławskiego jako fizjokratyczne (w sensie ogólnym, określającym poglądy ekonomiczno-społeczne i polityczno-ustrojowe), a jego osoby jako fizjokraty, to łatwo dostrzec w tym splocie wyraźny paradoks. Otóż fizjokratyzm w sferze teorii politycznej pociągał za sobą ideę legalnego despoty, tymczasem Popławski żył i pisał w Rzeczypospolitej, państwie, w którym tego rodzaju teorie traktowane były z wyjątkową niechęcią.

Idea legalnego despoty była podstawą modelu króla-filozofa, czerpiącego mądrość z natury. Podporządkowywała ona określoną doktrynę ekonomiczną założeniom politycznym bez względu na ich charakter. Miało to miejsce niezależnie od faktu, że powyższa koncepcja znajdowała silne oparcie w idei Heraklitejskiego logosu, rozumu – prawa stanowiącego prawa natury. Teorię tę zbudował Pierre Paul Mercier de la Rivière. W swoim głównym dziele politycznym z 1767 r. *L'Ordre naturel et essentiel des sociétés politiques* de la Rivière

propagował ideał legalnego despotyzmu (*despotisme légal*)¹. Model ten tylko pozornie był zbliżony do założeń absolutyzmu oświeconego. Idea legalnego despotyzmu nierozzerwalnie wiązała się z wizją króla czerpiącego wiedzę z natury. Jednak już w traktacie skierowanym do konfederatów barskich (*L'intérêt commun des Polonais*) ten sam Mercier de la Rivière wzywał do pozbawienia króla (konkretnie króla polskiego) części jego uprawnień, szczególnie tych, które zagrażają wolności obywateli (sic!) (Błaszkę, *Obraz i naprawa* 134, 137-139, 148). Dopasowywanie przekonań do oczekiwań odbiorcy przychodziło francuskiemu filozofowi bez przeszkód i narracyjnej sprzeczności. Działo się tak nawet, gdy jego światopogląd jako autora różnił się diametralnie od wizji adresatów. Taka postawa była charakterystyczna także dla polskich kontynuatorów francuskiego modelu króla czerpiącego mądrość z natury². Nadto towarzyszyła im swoista wybiórczość w relacji do źródeł koncepcji, przede wszystkim do idei legalnego despoty.

W historiografii powszechnie przyjęło się, że Antoni Popławski wiernie powielał poglądy François Quesnay'a z założeniem, że jedynym źródłem bogactwa jest ziemia, dlatego też produkt czysty powstawał w wyniku pracy na roli. Przejął on także od twórcy teorii fizjokratycznej założenie, że praca niezwiązana z rolnictwem polega wyłącznie na przekształceniu jednego dobra w inne i dlatego nie jest wartością twórczą. Popławski pisał wprost:

praca rolnicza rodzi dla siebie z ziemi swoją własną zapłatę i oprócz tego wyprowadza co rok tę intratę, z której się żywią wszyscy bez excepcji ludzie, rolnictwem się nie bawiący w społeczności: praca rzemieślnicza, kupiecka i tym podobna, zarobi wprawdzie dla siebie, lecz takowego zarobku dostaje od innych; z siebie zaś samej nie jest rodzajna, ani żadnej nowej intraty i produkcji nieprzyczyniająca. (Popławski, *Zbiór* 25)

Nie trudno doszukać się w tej wykładni jej teoretycznego źródła. Były nim poglądy Quesnay'a. Podążając za francuskim teoretykiem, Popławski dowodził, że rzemiosło i handel jedynie przekształcają dary natury i nie tworzą nowej wartości. Tymczasem bogactwo jest wynikiem produkcji, ta dokonuje się w rolnictwie, zatem rozwój rolnictwa decyduje o dobrobycie całego społeczeństwa.

¹ Przeciwnieństwem legalnego despotyzmu był despotyzm arbitralny, czyli absolutystyczna forma rządów opartych na nieskrępowanym działaniu króla.

² Nie sposób wykluczyć innych, poza francuskimi, wpływów na opisane koncepcje. Irena Stasiewicz udowadnia, że Jan Śniadecki (kolejny obok Popławskiego polski pisarz oświeceniowy określany mianem fizjokraty) pozostawał pod przemożnym wpływem myśli angielskiej: Francisca Bacona, Thomasa Hobbesa, Johna Locke'a, Davida Hume'a. Nie bez wpływu na jego idee polityczne miały też pozostawać polemiki z poglądami Immanuela Kanta (Stasiewicz 196; Hinz 42).

Za przyjęciem teorii ekonomicznej fizjokratów podążała także recepcja wielu założeń z zakresu filozofii społecznej i etyki. Jako dowodzi Maciej Indan-Pykno, Antoni Popławski przyjął za fizjokratami założenie, że człowiek jest stworzony do życia w społeczeństwie, a prawa naturalne są ładem danym z góry, przez Boga, po to, aby człowiekowi umożliwić i ułatwić osiągnięcie szczęścia (Indan-Pykno 123-124; zob. także Blaszkę, „Antoni Popławski” 314). W zgodzie z założeniami Quesnay’a także dla Popławskiego fundamentem wszelkich rozważań teoretycznych, w tym teorii politycznej, była własność i wolność osobista. Stanowiły one podstawy funkcjonowania w społeczeństwie. Dawały także możliwość prowadzenia samodzielnej refleksji o otaczającym człowieka świecie, co było dla Popławskiego niezwykle istotne, jak pisał w projekcie *O rozporządzeniu i wydoskonaleniu edukacji obywatelskiej*: „więcej własnym sądem niżli cudzym zdaniem robić będziemy” (Popławski, *O rozporządzeniu* 16).

Na takim fundamencie Popławski budował swoją ocenę spraw ustrojowych i politycznych. Była ona zdeterminowana dwoma wartościami, jak zauważał autor *Moralnej nauki dla szkół narodowych*: „nie można z nauki moralnej wyłączyć obowiązków politycznych” (Popławski, *Moralna nauka* 259). Odwołanie do rozumu było dla Popławskiego ostateczną instancją oceny, co jest etyczne, a co etyczne już nie jest, także w polityce. Popławski pisał wprost: „moralność [jest] oparta na doświadczeniu i rozumie” (Popławski, *O rozporządzeniu* 25). Wypowiedzi tego rodzaju otwierały w polskiej teorii politycznej proces racjonalizacji sfery ideowej. Moralność zaczęto postrzegać jako intelektualną zdolność przyswajania wiedzy na temat tego, co dobre i tego, co złe. Prawo moralne, według tej interpretacji, można było poznać tylko za pomocą metod racjonalnych (Stasiak, „Charakter zróżnicowania” 194 i *Teoria władzy monarszej* 194-195)³.

Moralność oceniana za pomocą racjonalnych przesłanek była pierwszą z wartości służących ocenie polityki i ustroju państwa, drugą była mądrość. Antoni Popławski identyfikował ją z równowagą pomiędzy władzą sprawowaną przez *majestat a swobodami i słodkimi prawami narodu*. Na zakończenie swoich rozważań w *Zbiorze niektórych materii politycznych* konstatował, że owa naturalna mądrość króla gwarantuje równowagę między *despotyzmem a nierządem* (Popławski, *Zbiór* 183)⁴. Zasadniczą płaszczyzną rozważań Popławskiego była jednak władza króla, a nie wolność narodu i jego samostanowienie. To majestatowi przypisywał on wiodącą rolę w sprawowaniu *mądrych* rządów.

³ O relacji prawa i moralności w pracach Popławskiego pisała Halina Fajak (184).

⁴ Zob. także analogiczny wywód u Pawła Ksawerego Brzostowskiego (b. p.).

Antoni Popławski dochodził do wniosku, że to monarchia gwarantuje porządek państwowy, a pobudkę do takiej tezy zyskiwał dzięki analogii do realiów funkcjonowania państw absolutnych. W porządku tam istniejącym dostrzegał siłę i niezależność międzynarodową (Popławski, *Zbiór* 246). Nic dziwnego zatem, że stawiał tezę, iż król jest konieczny „dla utrzymania związku i jedności cywilnej między obywatelami” (173). W tym wypadku realia skłaniały do teoretycznych przemyśleń, a polska anarchia jawiła się jako przeciwieństwo porządku absolutystycznego. Popławski przedstawił w *Zbiorze niektórych materii politycznych* krytykę elekcji i tezę o fikcyjności bezpośredniego wyboru króla. Przy tym dość jednoznacznie wypowiadał się on przeciw władzy kolegialnej. Sięgał przy tym do naturalistycznego porównania państwa i rodziny (*familii*). W analogii do tego założenia autor *Zbioru niektórych materii politycznych* przedstawił króla jako głowę państwa i jako ojca rodziny (Popławski, *Zbiór* 172).

Mimo tej monarchistycznej perspektywy rozpoczynając opis polskiego ustroju politycznego w *Zbiorze niektórych materii politycznych*, Popławski dowodził, że senat jest w polskim systemie instytucją konieczną. Dla uzasadnienia tej tezy powoływał się na autorytet Liwiusza (214) i Cycerona (216). W teźże wykładni senat miał być czynnikiem wprowadzającym równowagę pomiędzy monarchistyczną władzą króla a „demokracją stanu rycerskiego” (217-218). Ustrojowy charakter i zależności władzy Popławski artykułował wprost, pisząc: „godząc jedność władzy królewskiej z wielością rządu demokratycznego, jest senat zbawiennym pośrednikiem między majestatem a wolnością” (220). Nazywał taką władzę senatu arystokracją i wyznaczał jej rolę zabezpieczenia równowagi politycznej państwa, które w specyficznym polskim ustroju może być zagrożone przez jednowładztwo lub szlachecką anarchię.

Takowa arystokracja – pisał w *Zbiorze niektórych materii politycznych* – z przedniejszych osób złożona, może i powinna na zgromadzeniu całego narodu w trudniejszych materiałach oświecać demokracją [Izbę poselską – dop. A.S.], w zawilszych sprawach ratować, w kłótliwych do jedności pociągać, i przez swoje powagę uśmierzać wzniecające się rozterki. (220)

Zatem rolą senatu w polskim ustroju, w opinii Popławskiego, miały być doradztwo i arbitraż oparty na autorytecie, ale także edukacja posłów szlacheckich. Podobne elementy można odnaleźć w licznych pracach teoretycznych z tego okresu, na temat senatorów, którzy edukują posłów ziemskich, pisał biskup kamieniecki Adam Stanisław Krasiński w *Traktacie o naprawie Rzeczypospolitej* (350) czy Jacek Puttkamer w *Krótkim zebraniu okoliczności, jakimi*

rozpoczęta, w postępach swoich pomnożona i dotąd utrzymana Generalna Konfederacja (44-45).

Mimo przychylniej dla instytucji senatu opinii Popławski zauważał jego „dwie najszkodliwsze wady [...] które się wydają w panowaniu zacniejszych nad podlejszymi, w górowaniu bogatszych na uboższymi” (Popławski, *Zbiór* 228). Tymi wadami była skłonność senatorów do nieprzestrzegania sprawiedliwości i zagrożenie z ich strony dla wolności politycznej. Wady te dały pobudkę do daleko idącej krytyki instytucji senatu w *Zbiór niektórych materii politycznych*, wbrew deklarowanej przez autora istotnej roli tej instytucji w systemie politycznym państwa polsko-litewskiego. W poniższym tekście podejmuję próbę odpowiedzi na pytanie, co oznaczały te wartości dla Popławskiego i w jaki sposób senatorowie, zdaniem tegoż, ideom tym (sprawiedliwości i wolności politycznej) zagrażali.

W wydanym w 1774 r. projekcie *O rozporządzeniu i wydoskonaleniu edukacji obywatelskiej* Popławski zauważał, że *cnota nie może pozostać bez nagrody* (Popławski, *O rozporządzeniu* 21). Autor przedstawił w tekście sprawiedliwość jako nagradzanie za wykazywanie cnoty. Była to postawa republikańska⁵, różna od dominującego w latach 70. XVIII stulecia tradycjonalizmu, ale także różna od idei monarchistycznej, w myśl której honor zabraniał oczekiwania nagrody za czyny dla dobra państwa⁶. Samą istotę sprawiedliwości Popławski precyzyjnie definiował: „słowem oddawać, co się komu należy, to początek, czynić dobrze według możności – to dopełnienie sprawiedliwość” (Popławski, *O rozporządzeniu* 21). Wbrew pozorom nie była to teoria arystotelesowska o dzieleniu dobra według udziału w jego tworzeniu. Oto bowiem obok sprawiedliwego podziału dobra Popławski stawia dopełnienie – dzielenie się własnym dobrem. Autor *O rozporządzeniu i wydoskonaleniu edukacji obywatelskiej* opisywał człowieka o silnym charakterze, który przede wszystkim działa prospołecznie, a robi to w duchu sprawiedliwości fizjokratycznej. Ta teoria zakłada, że jeżeli mamy czegoś w nadmiarze, a nasz bliźni znajduje się w potrzebie, sprawiedliwość nakazuje udzielić mu części tego dobra (Błaszke, „Sylwetka człowieka” 76).

W treści *Moralnej nauki dla szkół narodowych* Popławski jeszcze rozbudował fizjokratyczną definicję sprawiedliwości, pisząc (częściowo powtarzając wywód z wcześniejszej pracy *O rozporządzeniu i wydoskonaleniu edukacji obywatelskiej*):

⁵ Mimo to nie ma w pracach Popławskiego tak charakterystycznego dla myśli republikańskiej wprowadzenia sprawiedliwości do nagradzania i karania obywateli państwa. Zob. Wielhorski 141, 200, 268 i in.

⁶ O dyskusji wokół nagradzania za czyny dla ojczyzny pisałem w odrębnym tekście. Zob. Stasiak, *Teoria władzy monarszej* 126-127.

sprawiedliwie postępować względem drugich jest to jedno, co nie przywłaszczać sobie cudzej własności, a w używaniu i łożeniu onej nie tamować własności, nie łamać wiary i rzetelności w ugodach, nie uchylać także przysługi winnej bliźniemu w potrzebie i przygodach jego. Słowem, oddać, co się komu należy, to początek, czynić dobrze wedle możliwości to dopełnienie sprawiedliwości, która nawet tego wyciąga, abyśmy obcując, grzecznie i obyczajnie zachowywali się z każdym bez pogardy i próżności. (Popławski, *Moralna nauka* 39)

Autor dowodzi, że wartość sprawiedliwości nie ogranicza się tylko dla dobra własnego. Sprawiedliwość nie jest tylko wartością rozdzielczą, nie polega na podziale dostępnych dóbr – tak jak się komu należy. Ale jest także świadczeniem tego, co nam przypadło w udziale, pomocy innym swoim dobrem; tu Popławski mocno podkreśla element altruizmu, jak to ujmuje – oddania części własności dla dobra innych. W cały wywód wpleciona zostaje także zasada dotrzymywania umów jako działania sprawiedliwego.

W kolejnej pracy przypisywanej Antoniemu Popławskiemu *Uwagi nad pochwałą wieku osiemnastego* zostaje przedstawiona idea nadrzędności królewskiej sprawiedliwości w procesie sprawowania władzy (*Uwagi nad pochwałą wieku osiemnastego* 8)⁷. Zasada ta miała kolosalne znaczenie w europejskiej teorii politycznej i niosła ze sobą liczne konsekwencje. Hipotetyczność autorstwa tego tekstu nie pozwala jednak na odniesienie tej monarchistycznej postawy do analizy w niniejszym artykule.

Wreszcie w *Zbiorze niektórych materii politycznych* Popławski dokonuje oceny sprawiedliwości senatorów Rzeczypospolitej:

ma to jeszcze do siebie arystokracja osobliwie, gdy z wyłączeniem inszych niższych stanów, sama w narodzie wolnym panuje; że przez swoją nieznośną chciwość, ambicję i tyranie, w niwecz to wszystko obraca, cokolwiek albo jej nie równego w kondycji, albo w ubóstwie wzgardzonego wydaje się. Zapomną na ten czas zacniejsi o tym, że samo wyższe urodzenie nic więcej im nad inszych dawać nie powinno, tylko większą ludzkość ku podlejszym, większą sposobność w dobrze czynieniu uboższym. (Popławski, *Zbiór* 225-226)

Wywyższenie senatorów powodowane ambicją i chciwością staje się według Popławskiego przyczyną zaniedbania dobra pospolitego, a w efekcie i państwa. Taka postawa oznacza rozpad wspólnoty: „w oddaleniu sprawiedliwości będą siebie samych ochraniać” (Popławski, *Zbiór* 225-226).

⁷ Autorstwo tekstu najczęściej przypisywane jest Antoniemu Popławskiemu. (*Bibliografia literatury polskiej* 56). Starsze opracowania za autora tekstu uznawały Antoniego Małachowskiego.

Godne podkreślenia jest to, że Popławski nie nazywał senatorów niesprawiedliwymi, ale jedynie *nieprzestrzegającymi sprawiedliwości*. Termin „sprawiedliwość” jest predykatem oceny obiektywnej. Korzystając z tej funkcji, można powiedzieć, że gdyby senatorowie byli niesprawiedliwi, oznaczałoby to, że Popławski wyrażał dezaprobatę wobec władzy nieprawomocnej i fałszywej. Tak się nie stało, choć jednocześnie odmawiając senatorom (a pośrednio i senatowi jako instytucji) sprawiedliwości, Popławski odmawiał akceptacji władzy sprawowanej przez członków izby doradczej.

W pracach *O rozporządzeniu i wydoskonaleniu edukacji obywatelskiej* czy *Moralna nauka dla szkół narodowych* Popławski opisywał sprawiedliwość sfery osobistej, a w *Zbiorze niektórych materii politycznych* odnosił się do sfery instytucjonalnej. Pierwszą, sferę osobistą, charakterystyczną dla naturalnej ludzkiej sprawiedliwości można określić sprawiedliwością osobową. Jednak to opisana w *Zbiorze niektórych materii politycznych* sprawiedliwość instytucjonalna, mająca charakter polityczny, jest meritum moich rozważań. Popławski dowodził, że z precyzyjnie określonych ustawodawczych obowiązków wynika, co jest dopuszczone, a co zakazane w działaniach senatorów. Z takiej prawnej definicji rodzą się kary dla nich za naruszenie przyjętych zasad. W efekcie tych założeń już sama instytucja senatu może być sprawiedliwa albo niesprawiedliwa, jednak Popławski nie posuwał się do takiego stwierdzenia, poprzestając na zarzucie niesprawiedliwego postępowania senatorów (Sadurski 77-78; Kleszcz 38).

Za władzą senatu kryje się, jak zauważa Popławski „panowanie przedniejszych osób” (Popławski, *Zbiór* 222). Ten stan oceniany jest negatywnie przez autora *Zbioru niektórych materii politycznych*. Pisał on:

takowa arystokracja, takowa forma Rzeczypospolitej na panowaniu mniejszej liczby obywateli nad większą założona, prowadzi za sobą wielkie niebezpieczeństwa, tak dla wolności, której się zdaje być jedyna opiekunką, jako i dla należnego w kraju rządu, którego sprawowanie od niej najwięcej zawisło. (Popławski, *Zbiór* 223)

Kluczowym było dla Popławskiego zagrożenie wolności. Jak się wydaje, nie wyrażał on w tym fragmencie obawy o wolność w znaczeniu społecznym, nie obawiał się konsekwencji systemu, który historiografia określiła klientelizmem. Obawiał się raczej utraty wolności politycznej zagrożonej dominacją władzy senatu. Wydaje się, że obawa o wypełnianie roli ochrony wolności szlacheckiej przez senat była wskazaniem na doniosłą, w opinii Popławskiego, rolę króla dla zabezpieczenia praw politycznych szlachty. W tej samej pracy to jest *Zbiorze niektórych materii politycznych* dodawał, że „Arystokracja

odmieni się w tyle osobnych tyranów, ile w niej mocniejszych fakkji znajdować się będzie” (Popławski, *Zbiór* 224). Zarzut tyranizowania społeczności politycznej przez magnatów był częstym, szczególnie w publicystyce końca XVIII stulecia.

Zupełnie inaczej kwestię wolności postrzegał Popławski w pracy *Moralna nauka dla szkół narodowych*, pisząc:

nic także nie zachodzi przeciwnego pomiędzy nim [człowiekiem] i zachowaniem jego a wolnością przyrodzoną człowieka, bo też samo jest oczywistym przepisem prawa, co być może najlepszego do obrania dla wolności, chyba że ją za swawolę brać będziemy albo za ślepą wolność szalonego. (Popławski, *Moralna nauka* 35)

Autor dowodził, że żyjąc i postępując w zgodzie z prawem natury, robimy najlepszy użytek z wolności, która jest przyrodzonym, a przez to niezmiennym atrybutem każdego człowieka. Charakterystyczne jest to, że kiedy pisał o wolności w *Moralnej nauce dla szkół narodowych*, nie kojarzył jej przede wszystkim z wolnością polityczną. To wywiedzenie wolności naturalnej bezpośrednio z prawa natury jest zastanawiające. Czy było ono efektem społeczno-politycznej refleksji Popławskiego, próbą krytycznego przeniesienia teorii fizjokratycznej na polski grunt czy też zwykłą kompilacją?

Analogiczny fragment dotyczący istoty wolności można odnaleźć w *Prawie przyrodzonym* Françoisisa Quesnay’a:

prawa wcale nie ograniczają wolności człowieka, która jest częścią jego prawa przyrodzonego, gdyż korzyści z nich są jawnym dowodem najlepszego wyboru wolności. Człowiek nie może odmówić należnego im posłuszeństwa, inaczej bowiem jego wolność byłaby szkodliwa dla niego samego i dla innych; byłaby to wolność szaleńcza, która przy dobrym rządzie powinna być powściągana i karcona mocą prawa społeczeństwa. (Quesnaye, „Prawo przyrodzone” 94)

Porównanie wypowiedzi Popławskiego i Quesnay’a nie pozostawia wątpliwości – pisząc o wolności przyrodzonej, Popławski wiernie przepisował wywody francuskiego teoretyka.

Obawy o naruszenie wolności politycznej przez senatorów zostają załagodzane bowiem, jak zauważa Popławski:

jakim wadom panująca w stanie rycerskim arystokracja jest podległa względem najliczniejszej części obywatelów, którzy przez samo urodzenie nic nie należą do rządu publicznego; na podobneź niebezpieczeństwa przyścisby mogła kondycja szlachecka względem wyższej od niej arystokracji w zgromadzeniu senatorskim wydającej się, gdyby

senat nie miał pewnych granic władzy swojej przepisanych, gdyby potrzebna rada jego nie była dostatecznie ustanowiona raz na zawsze. (Popławski, *Zbiór* 228)

Jasno określone prawo senatu (eksponowane także w opisie senatorskiego zagrożenia dla sprawiedliwości), prawo nieprzekraczalne i niepodważalne – oto w opinii Popławskiego ochrona dla wolności politycznej. W takiej wykładni prawa zyskiwały charakter utylitarny.

Połączenie określonej koncepcji ekonomicznej, w tym przypadku fizjokratyzmu (postrzeganego jako filozofia państwa), z realną władzą króla wydawało się pisarzom politycznym lat 70. i 80. XVIII stulecia prostszym rozwiązaniem niż wprowadzanie szerokiego wachlarza reform państwowo-społecznych. Na takim gruncie i w takim klimacie epoki tworzył Antoni Popławski. W pracach przedstawiających refleksję moralną (*O rozporządzeniu i wydoskonaleniu edukacji obywatelskiej; Moralna nauka dla szkół narodowych*) Popławski pozostawał pod przemożnym wpływem idei fizjokratycznych, nie raz wprost kopiując prace François Quesnay'a. Jednak w kwestiach ustrojowych wyraźnie rezygnował z prostego powielania pomysłów politycznych fizjokratów. Wydaje się, że głównym powodem tego stanu rzeczy była obawa przed przyjęciem takiej kompilacji w polskich warunkach politycznych. Mimo to w *Zbiorze niektórych materii politycznych* czytelna jest fizjokratyczna obawa o sprawność władzy kolegiatnej i ufność w system monarchistyczny. Konsekwencją przyjęcia tej postawy była krytyka władzy senatu, jako narażonej na nieprzestrzeżenie sprawiedliwości i naruszanie szlacheckiej wolności politycznej (podczas, gdy Popławski argumentował za fizjokratami, że król czerpiący z natury takiej wolności nie będzie zagrażał). Zatem polityczne wywody Popławskiego, w przeciwieństwie do pism moralnych, nie były jedynie prostą kompilacją. Złożona sytuacja polityczna Rzeczypospolitej niejako wymusiła na autorze *Zbioru niektórych materii politycznych* wynikającą z ostrożności refleksję, jakiej brak w innych jego pracach.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

[Popławski, Antoni]. *Uwagi nad pochwałą wieku osiemnastego*, b.m. i r.

„Biskupa Adama Krasińskiego Traktat o naprawie Rzeczypospolitej”, wyd. Władysław Konopczyński. *Przegląd Narodowy*, nr 4, 1913, ss. 348-359.

Brzostowski, Paweł K. *Kazanie o powinnościach poddanych ku królowi*. W Wilnie: w Drukarni J.K.M. y Rzeczypospolitej XX. Schol. Piar., 1771.

- Popławski, Antoni. „O rozporządzeniu i wydoskonaleniu edukacji obywatelskiej projekt prześwietnej Komisji Edukacji Narodowej Korony Polskiej i W. Ks. Litewskiego w marcu 1774 podany”. *Pisma pedagogiczne*, oprac. Stanisław Tync, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1957.
- Popławski, Antoni. *Moralna nauka dla szkół narodowych drugi raz wydana na klasę pierwszą*, 1785.
- Popławski, Antoni. *Zbiór niektórych materii politycznych*. W Warszawie: w drukarni J. K. Mci y Rzeczypospolitey u XX. Scholarum Piarum, 1774.
- Puttkamer, Jacek. „Krótkie zebranie okoliczności, jakimi rozpoczęta, w postępach swoich pomnożona i dotąd utrzymana Generalna Konfederacja”. *Archiwum Komisji Historycznej*, t. 14, 1930, ss. 41-97.
- Quesnaye, Francois. „Prawo przyrodzone”. *Pisma wybrane*, [b.m.], 1928.
- Wielhorski, Michał. *O przywróceniu dawnego rządu według pierwiastkowych Rzeczypospolitej ustaw*. [b.m.], 1775.

OPRACOWANIA

- Bibliografia literatury polskiej, Nowy Korbut*. T. 6, cz. 1. Oprac. Elżbieta Aleksandrowska, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1970.
- Błaszke, Marek. „Antoni Popławski. Fizjokratyczna wizja jednostki i społeczeństwa”. *Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej*, t. 33, 1988, ss. 305-335.
- Błaszke, Marek. „Edukacja permanentna w perspektywie historycznej. Antoniego Popławskiego plan nauczania i wychowania dzieci chłopskich”. *Zamojskie Studia i Materiały*, z. 1, 2011, ss. 47-53.
- Błaszke, Marek. „Sylwetka człowieka i obywatela w podręcznikach Komisji Edukacji Narodowej Antoniego Popławskiego ‘O rozporządzeniu i wydoskonaleniu edukacji obywatelskiej projekt...’”. *Zamojskie Studia i Materiały*, z. 3, 2009, ss. 69-81.
- Błaszke, Marek. *Obraz i naprawa Rzeczypospolitej w myśli społeczno-politycznej fizjokratyzmu: Baudeau i Le Mercier de la Rivière*. Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk, 2000.
- Chamcówna, Mirosława. *Uniwersytet Jagielloński w dobie Komisji Edukacji Narodowej. Szkoła Główna Koronna w okresie wizyty i rektoratu Hugona Kołłątaja 1777-1786*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1957.
- Fujak, Halina. „Moralność a gospodarka – Antoni Popławski”. *Physiocracy Yesterday and Today. Economy – Philosophy – Politics*, red. Janina Rosicka, Cracow Academy of Economics, 1996, ss. 183-196.
- Hinz, Henryk. „Nauka i edukacja w systemie filozoficznym Kołłątaja”. *Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej*, t. 17, 1971, ss. 3-44.
- Indan-Pykno, Maciej. „Fizjokratyzm oczyma polskich przedstawicieli myśli polityczno-prawnej”. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, t. 58, 2011, ss. 117-130.
- Kleszcz, Ryszard. „Co to znaczy ‘sprawiedliwość’?” *Filozofia Nauki*, t. 7, nr 1-2, 1999, ss. 31-41.
- Lityńska, Aleksandra. „Idee fizjokratyczne w twórczości profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego”. *Physiocracy Yesterday and Today. Economy – Philosophy – Politics*, red. Janina Rosicka, Cracow Academy of Economics, 1996, ss. 171-182.
- Opalek, Kazimierz. *Prawo natury u polskich fizjokratów*. Książka i Wiedza, 1953.
- Sadurski, Wojciech. *Teoria sprawiedliwości. Podstawowe zagadnienia*. PWN, 1988.
- Stasiak, Arkadiusz M. „Charakter zróżnicowania polskiej teorii politycznej w drugiej połowie XVIII wieku”. *Między barokiem a oświeceniem. Staropolski regionalizm*, red. Stanisław Achremczyk, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, 2008, ss. 190-202.

Stasiak, Arkadiusz M. *Teoria władzy monarszej czasów stanisławowskich. Studium idei*. Towarzystwo Naukowe KUL, 2013.

Stasiewicz, Irena. *Poglądy na naukę w Polsce okresu Oświecenia na tle ogólnoeuropejskim*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1967.

Stasiewicz-Jasiukowa, Irena. *Człowiek i obywatel w piśmiennictwie naukowym i podręcznikach polskiego Oświecenia*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1979.

WADY SENATU RZECZYPOSPOLITEJ W WYKŁADNI ANTONIEGO POPŁAWSKIEGO

Streszczenie

W tekście podejmuję analizę tytułowych wad senatu Rzeczypospolitej w pracach Antoniego Popławskiego. Dodatkowo próbuję odpowiedzieć na pytanie o oryginalność wykładni autora wybranych do analizy prac. Dochodzę do wniosku, że w pracach przedstawiających refleksję moralną Popławski pozostawał pod przemożnym wpływem idei fizjokratycznych, kopiując prace François Quesnay'a. Natomiast w kwestiach ustrojowych rezygnował z bezpośredniego powielania pomysłów politycznych fizjokratów. Wbrew temu jednak w *Zbiorze niektórych materii politycznych* Popławskiego czytelna jest fizjokratyczna obawa o sprawność władzy kolegalnej i ufność w system monarchistyczny. Konsekwencją przyjęcia tej postawy była krytyka władzy senatu, jako narażonej na nieprzestrzeżenie sprawiedliwości i naruszanie szlacheckiej wolności politycznej. Polityczne wywody Popławskiego, w przeciwieństwie do pism moralnych, nie były jedynie prostą kompilacją.

Słowa kluczowe: Senat; republikanizm; myśl polityczna; sprawiedliwość; wolność; Antoni Popławski.

DEFECTS OF THE SENATE OF THE REPUBLIC IN THE INTERPRETATION OF ANTONI POPŁAWSKI

Summary

The paper analyzes the deficiencies, mentioned in the title, of the Senate of the Commonwealth (Republic) of Poland, presented in the works of Antoni Popławski. In addition, the study seeks to answer the question about the originality of his interpretations in his works selected for analysis. The resultant conclusion is that in his works presenting moral reflection Popławski was profoundly influenced by physiocratic ideas, when imitating the works of François Quesnay. However, with regard to political-system issues, Popławski elected not to directly copy the political ideas of physiocrats. Despite this, his *Zbiór niektórych materii politycznych* [Collection of Some Political Matters] clearly shows the physiocratic fear for the efficiency of collegial power and confidence in the monarchical system. The consequence of the adoption of this attitude was criticism of the power of the senate as being at risk of failure to abide by justice and of violating the political freedom of nobles. Unlike his moral writings, Popławski's political arguments were not merely a simple compilation.

Keywords: Senate; republicanism; political thought; justice; freedom; Antoni Popławski.